From the history of the creation of the Kokand khanate

Dildora KADIROVA¹

Fergana Polytechnic Institute

ARTICLE INFO

Article history:

Received December 2021

Received in revised form

15 December 2022

Accepted 20 January 2022

Available online

15 February 2022

Keywords:

Kokand Khanate,
ruler,
Ferghana,
thousand seeds.

ABSTRACT

The article describes the history of the Kokand Khanate, its formation, the course of political events that have their significance in the history of Central Asian statehood.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss1/S-pp111-115>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Қўқон хонлигининг ташкил топиши масаласи тарихидан

Калит сўзлар:

Қўқон хонлиги,
хукмдор,
Фарғона,
минг уруғи.

АННОТАЦИЯ

Мақолада Марказий Осиё давлатчилиқ тарихида ўз аҳамиятига эга бўлган Қўқон хонлиги тарихи, унинг ташкил топиши, сиёсий воқеалар ривож баён этилган.

Из история создания Кокандского ханства

Ключевые слова:

Кокандское ханство,
правитель,
Фергана,
тысяча семян.

АННОТАЦИЯ

В статье описывается история Кокандского ханства, его становление, ход политических событий, имеющих свое значение в истории среднеазиатской государственности.

Кириш қисм. XVIII асрнинг бошларида Фарғона водийсида шаклланган янги давлат Қўқон хонлигига минг уруғи томонидан асос солинди. Аштархонийларнинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида юз берган тушкунлик, Фарғона водийси иқтисодий мустақиллигининг ўсиши ҳамда 1704-йилда Чодак хўжалари-нинг исён кўтариб, Фарғонанинг бир қисмини эгаллаши бунга шарт-шароит яратиб берди.

¹ Senior Lecturer, Department of History and Social Sciences, Fergana Polytechnic Institute. Fergana, Uzbekistan.

Асосий қисм. Маълумотларга кўра, минг уруғининг бошлиғи, тахминан 1669–1670-йилларда туғилган Шохрухбий ибн Ашур Муҳаммад (1709–1721-йй.) Чодак хўжалари қўлида бўлган сиёсий ҳокимиятни куч билан тортиб олиб, 1709/1710-йилда Фарғона водийсидаги минглар сулоласи ҳукмронлигига асос солди. Аммо унинг ҳокимияти ҳали аштархонийлардан тўла ёки батамом мустақил эмас эди. Чунки манбаларда Шохрухбийнинг номи аштархоний Абулфайзхондан сўнг тилга олиниб, Шохрухбийга Бухоро хони томонидан оталиқ унвони берилгани эслатилади. Бу ҳақида тадқиқотчиларнинг ҳам фикрлари мунозара-лидир. Нима бўлганда ҳам, Шохрухбий Бухоро хонлигидан мустақил равишда (нисбатан бўлса ҳам) сиёсат олиб боришга ҳаракат қилиб, минглар сулоласи тасарруфидаги ерларни кенгайтира бошлади. Шохрухбий ҳукмронлиги даврида Қўқон, Наманган, Марғилон, Конибодом, Исфара ва уларнинг атрофларидаги қишлоқлар минглар сулоласи қўлида бўлган.

Шохрухбийнинг ўғли ва вориси Муҳаммад Абдурахимбий (172–1733 йй.) тахтга ўтирганидан сўнг минглар тасарруфидаги ерлар яна кенгая бошлади. Абдурахимбий 1724-йилда Андижонни, 1725-йилда Хўжандни, 1726-йилда Ўратепани босиб олиб, хонлик ҳудудларига қўшиб олди. У қисқа муддат бўлса-да, Бухорога қарашли Самарқанд ва Каттақўрғонни эгаллаб, Шаҳрисабзга ҳам таҳдид солган. Абдурахимбий Қўқон (Хўқанд) қишлоғи ўрни ва атрофида янги шаҳарга (дастлаб Қалъаи Раҳимбий деб номланган, кейин эса Қўқон) асос солади ва бу шаҳар хонликнинг пойтахтига айланади. 1733–1750-йилларда ҳукмронлик қилган Муҳаммад Абдулкаримбий ибн Шохрухбий асосий эътиборини мудофаа ишларига қаратди. У хонликнинг пойтахти Қўқонда Исфара, Қатағон, Марғилон, Ҳайдарбек номли дарвозалар қурдириб, шаҳар атрофини мустаҳкам девор билан ўратиб олди. Шу билан бирга, у 1741–1745-йиллардаги қалмоқлар (жунғорлар) нинг Фарғонага қилган ҳужумларига зарба берди. Абдулкаримбий қалмоқларга қарши курашда қирғиз-қипчоқлар ва Ўратепа ҳокими Фозилбий юз ёрдамига таянди ҳамда хонлик мустақиллигини сақлаб қолди.

Натижалар ва муҳокамалар (Results and Discussions). Абдулкаримбий 1750-йилда вафот этганидан сўнг хонлик тахтига унинг ўғли Абдурахмон ўтирди. Аммо у тахтга тўққиз ой ўтириб, сўнг Марғилонга ҳоким этиб жўнатилади ҳамда тахтга Абдурахимбийнинг иккинчи ўғли Эрдонабий ўтирди. 1753-йилда қалмоқларнинг тазйиқи ва талаби билан уларнинг қўлида гаров сифатида ушлаб турилган Бобобек хонлик тахтига кўтарилди. Лекин орадан бир йил ҳам ўтмай Ўратепа юриши вақтида Бобобек Бешарикда ўлдирилди ҳамда Эрдонабий (1755–1769-йй.) қайта Қўқон тахтини эгаллади. Хитойлик географларнинг маълумотларига кўра, унинг ҳукмронлиги даврида – 1759–1760-йилларда – Фарғона тўртта мулк: Андижон, Наманган, Марғилон ва Қўқонга бўлинган бўлиб, улар ичида Қўқон етакчилик қилган. Эрдонабийдан сўнг тахтга Шохрухбийнинг учинчи ўғли Шодибекнинг фарзанди Сулаймонбек ўтиради. Унинг тахтни эгаллашида уруғ оқсоқолларининг кўмаги катта бўлган бўлса-да, у атиги 6 ой ҳукмдорлик қилди.

1770-йилда Қўқон тахтига Абдурахмонбийнинг ўғли Норбўтабий (1770–1801-йй.) ўтиради. Норбўтабий Марказий ҳокимиятни мустаҳкамлашда, бўйсунмас ҳокимлар қаршилигини бостиришда нисбатан муваффақият қозонади. У Чуст ва Намангандаги ғалаёнларни бостирганидан сўнг бу шаҳарларга ўз одамларини ҳоким этиб тайинлайди. Норбўтабий бир қанча уринишлардан сўнг Андижон, Ўш, Хўжанд ва яқин атрофдаги қўшни ҳудудларни босиб олади. У 1799-йилда Тошкентни ҳам босиб олишга ҳаракат қилди, аммо унинг юборган қўшинлари мағлубиятга учради.

Норбўтабийдан сўнг унинг ўғли Олимхон (1801-1810-йй.) тахтга ўтириб, Қўқон хонлигининг сиёсий қудратини мустаҳкамлаш, мамлакат ҳудудларини кенгайтиришга алоҳида эътибор берди. Натижада, Қўқон хонлигининг сиёсий мавқеи ошиб борди. Олимхон даврига келиб Қўқон хонлигидаги давлат бошқаруви олдинги давлатлар бошқарув тизимидан деярли фарқ қилмас эди. Унинг даврида Қўқон давлати кучайиб бориши билан давлатнинг сиёсий мақоми ҳам ўзгаради. Агар Қўқоннинг дастлабки ҳукмдорлари “бий” ва “бек” унвони билан мамлакатни идора қилган бўлсалар, Олимхон давридан бошлаб (1805-йил) ҳукмдорлар расман “хон” деб юритила бошланди.

Ўз даврида Олимхон ҳарбий юришлар қилиб, ўзига янги вилоятларни, жумладан, Оҳангарон воҳаси, Тошкент, Чимкент, Туркистонни бўйсундиришга муваффақ бўлди. Қисқа муддат Ўратепани ҳам эгаллади, Жиззах ва Зоминга юришлар қилди. Ҳарбий ислохотлар ўтказиб, марказлашган ва кучли давлат тузиш учун ҳаракат қилаётган Олимхоннинг сиёсатидан норози бўлган айрим зодагонлар гуруҳи унга қарши фитна тайёрлай бошладилар. Олимхон ўз ҳокимиятини мустаҳкамлаш мақсадида укаси Рустамбекни, бир нечта саркардаларни, дин пешволарини ўлдиртириб юборади. Манбаларнинг маълумот беришича, бу воқеалардан сўнг кучайиб кетган фитначиларга Олимхоннинг укаси Умарбек бошчилик қилган. Натижада, 1810-йилда Олимхон Тошкентдан Қўқонга қайтаётганда, Олтиқуш мавзесида ўғли Шоҳруҳбек билан бирга Қамбар Мирза томонидан отиб ўлдирилади.

Манбаларга кўра, Умархон (1810–1822-йй.) ҳукмдорлиги даврида йирик ер эгалари, ҳарбий саркардалар ва руҳонийларнинг мавқеи янада ошади. У давлат бошқаруви ишларида изчил тартиб, қонун – қоидалар ўрнатди ва диний ишларни тартибга солди. Натижада, 1818-йилда Умархон руҳонийларнинг розилиги билан “амир ал-муслимин” унвонини олиб, ҳам диний, ҳам дунёвий ҳокимиятга эга бўлади.

Умархон даврида Амир Темур ва Султон Ҳусайн Бойқаро замонида тақлидан унвон ва лавозимлар жорий этилиб, уларга ҳокимиятга яқин шахслар тайинланади. Шунингдек, Олимхон зулмидан қочиб кетган айрим амалдорлар Умархон хизматига қайтиб келиб, лавозимларни эгаллайдилар. Қўқон хонлигининг Ўрта Осиё минтақасидаги сиёсий жараёнлар ва ўзаро муносабатларга фаол аралашуви ҳам Умархон давридан бошланади. Ўз даврида Умархоннинг элчилари Хива, Хитой ва Туркия давлатларига жўнатилганлиги маълум. Н. Петровский Умархон ҳукмронлиги даври ҳақида қуйидаги маълумотларни беради: “Умарнинг хонлиги ҳам олдинги хонларникидек давом этди, яъни у ўз ерларини кенгайтди. Бу хон даврида Туркистон вилояти мусулмонларнинг Ҳазрат (Султон ал-орифин Аҳмад Яссавий давф этилган Туркистон) шаҳри билан бирга забт этилди. Умархон ҳалқ севиб ардоқлаган хонлардан бири бўлди. Қўқонда икки қатор шеър тарқалган бўлиб, унда Умархон ҳақида жуда илиқ ва яхши сўзлар айтилар эди”.

1822-йилда Умархон касалланиб вафот этганидан сўнг тахтга унинг ўғли Муҳаммадалихон (Мадалихон) (1822–1842-йй.) ўтиради. Унинг ҳукмронлиги даврида Қўқон хонлигининг ҳудуди янада кенгайиб, қирғизларнинг баъзи туманлари хонликка қўшиб олинади ҳамда Кўлоб, Ҳисор, Бадахшон, Дарвоз, Масчоҳ каби вилоятлар Муҳаммадалихон ҳукмронлигини тан оладилар. Манбаларга кўра, Муҳаммадалихон ҳукмронлигининг дастлабки йиллари яхши ва одилона кечган. У

1826–1831-йиллар давомида Қашғарга юришлар қилиб, бу ердаги мусулмонларни хитойликлар зулмидан озод қилди ҳамда 70 минг уйғур мусулмонларини Андижон вилоятига кўчириб келтирди. Натижада, дин пешворлари Муҳаммадалихонга “Ғозий” (“дин ҳомийси”, “дин йўлида курашувчи”) унвонини бердилар.

1840-йилда Муҳаммадалихоннинг бош маслаҳатчиси, давлат бошқарув ишларида катта тажрибага эга бўлган Ҳаққули мингбошининг туҳматга учраб, хон томонидан қатл этилиши шусиз ҳам қалтис бўлиб турган вазиятни янада кескинлаштириб юборди. Ундан ташқари, хон давлат ишларига лоқайд бўлиб, асосий вақтини ҳарамида ўтказа бошлади. Натижада, давлатни бошқарув ишларида суиистеъмолликлардан умумий норозиликлар бошланиб, хонни ағдариш учун фитна тайёрлана бошлади.

Лекин ўз кучлари билан фитнани амалга оширишга кўзи етмаган бир гуруҳ Қўқон амалдорлари бошқа хон сайлаш мақсадида Бухоро амири Насруллога нома ёзиб, ундан ёрдам сўрашди. Қўқон юриши учун баҳона тополмай турган Амир Насрулло бу таклифни тезда қабул қилиб, 1842-йил апрелда Қўқонни босиб олди. Қўқондан оиласи билан Наманган томонга қочган Муҳаммадалихон тутиб келтирилиб, оиласининг бир қисми билан қатл эттирилди.

Хулоса (Conclusion). Амир Насрулло Қўқон хонлигининг Бухорога қўшиб олинганлигини эълон қилиб, Қўқонда ўз ноиби Иброҳим додхоҳ Манғитни қолдиради. Аммо Иброҳим додхоҳнинг Қўқон ҳалқига ўтказган жабр-зулми, солиқларнинг ҳаддан ташқари ошиб кетиши натижасида аҳоли қўзғолон кўтариб, Бухоро ҳукмронлигидан озод қилиш учун қипчоқларни ёрдамга таклиф этадилар. Қипчоқлар Муҳаммадалихоннинг қариндоши Шерали бошчилигида Қўқонга келиб, бухороликларни тор-мор этдилар ҳамда Шералихон (1842–1845-йй.) тахтни эгаллади. Қипчоқлар эса шу вақтдан бошлаб узоқ вақт хонликда етакчи мавқега эга бўлдилар.

Қўқонда бўлган воқеалардан хабар топган амир Насрулло 1842-йилнинг кузида яна Қўқонга юриш қилди, аммо бу сафар унга омад кулиб боқмади. Муҳаммадалихон даврида юзбоши бўлган Мусулмонқули қипчоқ Насруллонинг ишончига кириб Қўқонга келади ва қўқонликларни таслим бўлишга кўндириш ўрнига бир тан – бир жон бўлиб амир Насруллога қарши курашга чорлайди. Унинг маслаҳатига кўра Қўқонда ҳимоя воситалари кучайтирилди. Бир ойдан зиёдроқ Қўқонни қамал қилган амир Насрулло ўзига қарши суиқасд уюштирилаётлиги ҳамда хиваликлар чегарага жойлашган Бухоро қишлоқларига ҳужум қилаётганлиги ҳақидаги хабарни олиб, Бухорога қайтишга мажбур бўлди.

Хулоса сифатида айтиш жоизки, XIX асрнинг ўрталарига келиб, Қўқон хонлигидаги сиёсий жараёнлар ҳамда ички аҳвол янада оғирлашган эди. Хонликдаги ички низолар ташқи душманларга ниҳоятда қўл келган эди. Бундай вазиятдан унумли фойдаланган чор Россияси қўшинлари 1864-йилда Туркистон ва Чимкентни босиб олди. 1865-йил баҳорида улар Тошкентга яқинлашиб, Ниёзбек қалъасини эгалладилар. Узоқ қамалдан сўнг 17-июнда Тошкент эгалланди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Muhiddinovich B.I. (2020). Negative impact of the tax system on political life-on the example of the history of the Kokand Khanate (1850–1865). *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 790–795.
2. Burkhonov I.M. (2020). “Zakat” has ensured fairness and balance in society. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 05 (85), 201-204. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-05-8>.
3. Burkhonov I. (2021, August). The importance of the scientific heritage of asomiddin urinboyev in the study of the history of the Kokand khanat: <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1242>. In *RESEARCH SUPPORT CENTER CONFERENCES* (No. 18.05).
4. Burkhonov I. (2021, June). The importance of the scientific heritage of asomiddin urinboyev in the study of the history of the Kokand khanat. In *Конференции*.
5. Бурхонов И.М. (2019). Қўқон хонлиги маъмурий бошқарувида солиқ тизимининг сиёсий ҳаётга салбий таъсири (1850–1865). *взгляд в прошлое*, (19).
6. Бурхонов И.М. (2020). «Закот» – Халқимиз ҳаётида адолат ва мутаносиблик омили. *взгляд в прошлое*, 3(5).
7. Хатамова З.Н. Особенности налоговой системы Кокандского ханства / З.Н. Хатамова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2020. – № 5 (295). – С. 254-256. – URL: <https://moluch.ru/archive/295/66918/>.
8. Nazirjonovna H.Z., & Abdumannobovich N.M. (2020). Tax system on the territory of kyrgyzstan during the Kokand Khanate. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(6), 209–212.
9. Xatamova Z. (2020). Expenditure of state funds replenished by taxes in the history of the kokand khanate. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 5(3), 274-277.
10. Хатамова З. (2021, August). Expenditure of income from taxes and levies in the kokand khanate: <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1230>. In *research support center conferences* (No. 18.05).
11. Хатамова З.Н. (2020). Қўқон хонлигида солиқлар ҳисобига тўлдирилган хазинанинг сарф этилишига оид маълумотлар. *взгляд в прошлое*, (SI-1№ 4).
12. Xatamova Zumradxon Nazirjonovna. Information on the provision of the FUND in the Kokand khan. Look to the past. 2020, SI. – PP. 590–595.
13. Nazirjonovna H.Z., and Q.D. Sobirjonovna. “Important sources in studying the tax system of the Kokand Khanate”. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10 (5), 803 808 (2020).
14. Sabirdjahnovna, Kodirova Dildora. “Strategy of tourism development in Uzbekistan”. *Проблемы современной науки и образования* 11-2 (144) (2019).
15. Кадилова, Дилдора Сабирджановна. «Формирование у студентов профессионального и личностного самоопределения». *Вопросы науки и образования* 7 (2018): 287–289.
16. Sobirjonovna, Kadyrova Dildora. “Tourist opportunities of the regions for the development of tourism in the fergana valley”. *Academicia: an international multidisciplinary research journal* 10.12 (2020): 1374–1376.